

مروری بر مجازات های جایگزین حبس با تأکید بر خدمات عام المنفعه

علی محمد دهقان^۱

* نوع مقاله: ترویجی / تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۳ / تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۸

چکیده

مطالعات جرم شناسانه نشان می دهد که با تمام اصلاحاتی که در نظام زندان ها طی سال های پیشین، انجام گرفته و به بهبود نسبی شرایط فیزیکی زندان ها منجر شده، نتایج مثبت، سودمند و مورد انتظاری بر باز پذیری مجرمان و پیشگیری از ارتکاب جرم در سطح عمومی نداشته است؛ لذا در سال های اخیر از موضوع مجازات های جایگزین حبس صحبت شده و قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز طی برخی از مواد به این مهم، پرداخته است. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ یک فصل جداگانه را به تبیین مقررات مربوط به جایگزین های حبس اختصاص داده است و در ماده ۶۴ پنج نوع از مجازات های جایگزین حبس را احصاء کرده است؛ یعنی دوره مراقبت، جزای نقدی و جزای نقدی روزانه، حبس خانگی، محرومیت و خدمات عام المنفعه. یکی از مجازات های جایگزین، انجام خدمات عمومی است که مطابق آن، محکوم علیه به انجام کار رایگان در یک مؤسسه عمومی مجبور می شود. این نوع مجازات نیز در جهت باز پروری و اصلاح محکوم علیه از رهگذر جلوگیری از آثار منفی محکومیت به حبس می باشد. از مهم ترین مبانی اصلی کیفر اجتماع محور خدمات عمومی رایگان، اصلاح و باز پذیری اجتماعی بزهکار با اجرای این کیفر در متن جامعه است. البته به نظر می رسد همان آسیب ها یا عواملی که موجب عدم کارایی مجازات حبس شده، اگر استمرار یابد، نمی توان امیدوار بود اجرای جایگزین های حبس، نتیجه مطلوبی در پی داشته باشد و ممکن است اجرای این نوع جایگزین ها عملاً راهی برای رهایی از مجازات باشد.

واژگان کلیدی: حبس، مجازات جایگزین حبس، خدمات عام المنفعه.

^۱ افسر نیروی انتظامی، کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد. (نویسنده مسئول)

مقدمه

در بررسی نظرات فقهای شیعی و حتی دیدگاه های حقوقدانان در حقوق موضوعه، مشاهده می نماییم که آزادی، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است، لیکن آزادی انسان همیشه بی حد و حصر نیست، بلکه در حیات اجتماعی، محدود به رعایت حقوق و آزادی های دیگران است. از این رهگذر، کیفر حبس، به عنوان کیفری مرجع، یکی از شدید ترین واکنش ها در نظام های مختلف عدالت کیفری بوده که دارای بیشترین کاربرد و به عبارتی، متداول ترین واکنش کیفری در رویه قضایی است. در عین حال، انتقاد های گسترده ای به آثار منفی زندان از لحاظ اقتصادی، جرم شناختی و اجتماعی وارد شده است. این اشکالات گسترده در کنار شکست عملی مجازات حبس و تردید هایی که در مشروعیت نظری آن پدید آمده بود، همه متفکران علوم جزایی را به طرح جایگزین هایی برای مجازات حبس وا داشت. برای خروج از این وضعیت بحرانی و خطر ساز که از آن در نظریه های جدید جرم شناسی به بحران در سیاست جنایی کشورها تعبیر می شود اقدام های مهمی صورت گرفته که یکی از آنها، ناظر به جایگزین های حبس می باشد که ضمن برآورده کردن هدف های عدالت کیفری، هزینه های مادی و معنوی اجرای مجازات زندان نیز کاهش می یابد.

مجازات های جایگزین حبس، در حقیقت نوعی از مجازات تعزیری می باشند که چنانچه حاکم جامعه و نهاد های مربوطه، اعمال آنها را به مصلحت جامعه و فرد تشخیص بدهد، می تواند بدون هیچ محدودیتی از آنها استفاده نماید. پس از تلاش های گسترده سال های اخیر، برای قانونی و عملی کردن مجازات های اجتماعی، سر انجام در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، طی موادی، مجازات های جایگزین حبس صورت قانونی به خود گرفت و ارائه شد. مجازات زندان به عنوان یکی از مهم ترین مجازات های کیفری، امروزه بیش از پیش مورد بحث و مناقشه قرار گرفته است، چرا که آثار و پیامد هایی دارد که با هدف و غرض اصلی از اعمال مجازات زندان کاملاً متفاوت است. توضیح بیشتر این که مجموعه فضا و شرایط زندان نه فقط کمکی به باز پروری شخصیت محکوم و باز گرداندن او به اجتماع نمی کند، بلکه زمینه تکرار جرم را نیز برای زندانیان فراهم می سازد. از دیگر سو، افزایش آمار زندانیان و مخارج سنگینی که به این دلیل بر دوش دولت گذارده می شود و نیز افزایش جرائم درون زندان ها، چندی است که توجه مسئولان و برنامه ریزان و محققان را به خود جلب نموده است و باعث شده است که یکی از مباحث امروزی در محافل حقوقی و انتظامی، مجازات های جایگزین حبس باشد که در این نوشتار به مرور آن پرداخته می شود.

۱- مفهوم و پیشینه

حبس در لغت به معنای باز داشتن و بازداشت کردن است و در متون دینی و منابع فقهی نیز به همین معنا به کار رفته است. (خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ ق، ۱۰) به بیان دیگر، حبس در دو معنا استعمال شده است، یکی اباحه منافع برای جهتی یا شخصی معین و یا عنوانی از عناوین و دوم، زندانی کردن. که در اینجا معنای دوم مد نظر است. در اصطلاح فقه نیز حبس عبارت است از این که فردی، عینی معین از ملک خود را برای جهتی معین از جهات خیر، مانند حبس مرکب برای انتقال حاجیان به مکه، یا عنوانی از عناوین، مانند حبس ملکی برای فقرا یا علما و یا برای شخصی معین، حبس کند؛ بدین گونه که منافع آن برای همیشه یا مدتی معین در آن جهت یا برای آن عنوان یا شخص صرف گردد. (دامغانی، ۱۳۵۷، ۱۰) به نظر برخی فقهای شیعه تصمیم گیری درباره حبس افراد، دست کم در برخی موارد، منحصراً در اختیار حاکم شرع و از شئون اوست (فخرالمحققین، ۱۳۹۰، ۱۰) از منظر حقوقی، مهم ترین دلایل نا کارآمدی کیفر حبس عبارت است از ناکامی در اصلاح و باز پروری زندانیان، جرم زا بودن محیط زندان، هزینه های اقتصادی زندان، مشکلات بهداشتی و روانی موجود، آسیب به خانواده فرد زندانی و تعارض با اصل شخصی بودن مجازات ها.

درخصوص روند تصویب مجازات های جایگزین حبس باید گفت فصل نهم قانون مجازات اسلامی جدید با عنوان مجازات های جایگزین حبس در واقع مقررات لایحه مجازات های اجتماعی است که به پیشنهاد قوه قضاییه در تاریخ ۱۳۸۴/۰۴/۰۸ به تصویب هیأت وزیران رسید و در تاریخ ۱۳۸۴/۰۴/۲۷ تقدیم مجلس شورای اسلامی برای بررسی و تصویب شد. در مجلس شورای اسلامی عنوان این لایحه به مجازات های اجتماعی جایگزین زندان تغییر داده شد و در نهایت چون حقوقدانان به این عنوان ایراد گرفتند (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۷، ۱۱۵) در قانون مجازات اسلامی به مجازات های جایگزین حبس، تغییر داده شد که به همین عنوان نیز ایراداتی وارد است؛ چون طبق مواد این فصل سیاست جنایی شلاق زدایی نیز علاوه بر حبس زدایی در پیش گرفته شده است و ثانیاً اجتماعی بودن را از عنوان آن حذف نموده اند. این لایحه برای مدت سه سال در مجلس شورای اسلامی مسکوت مانده بود تا این که در تاریخ ۱۳۸۷/۰۴/۰۱ در اوایل کار مجلس هشتم، هیأت وزیران، از معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری تقاضای پیگیری آن را نمود و چون هم زمان لایحه مجازات اسلامی نیز در مجلس در حال بررسی بود، لایحه مجازات های اجتماعی جایگزین زندان را در این لایحه ادغام نمودند و بررسی و تصویب آن به صورت هم زمان

صورت گرفت و در قانون مجازات اسلامی با عنوان مجازات های جایگزین حبس در فصل نهم گنجانده شده است.

۲- مجازات جایگزین حبس و انواع آن

تردیدی نیست که حامیان مجازات های مذکور با عنایتی که به واقعیات دارند، معتقدند که در اوضاع و احوال کنونی، هنوز هم افرادی هستند که باید از آزادی تردد آنان جلوگیری شود و به عبارتی زندانی شوند، ولی قبول این مطلب نباید به منزله پذیرش تعمیم مجازات زندان تلقی شود. آنان معتقدند که سلب آزادی از محکومان، باید به عنوان آخرین راه و آن گاه که هیچ شیوه و راهکار قابل اعتماد دیگری نباشد، به عنوان واکنش جامعه در مقابل مجرمان به کار گرفته شود (آشوری، ۱۳۹۸، ۹۴) بر این اساس، حامیان این رویکرد به جای زندانی کردن مجرمان، اقدام به ابداع شیوه های جدید مجازات مجرمان، از قبیل جزای نقدی، خدمات عام المنفعه، حبس در منزل، مجازات های سالب و یا محدود کننده حقوق و ... نمودند تا حتی الامکان بتوانند جلوی آثار زیانبار زندان را بر جامعه، فرد زندانی و خانواده او بگیرند.

مجازات های جایگزین حبس عبارت از دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی، جزای نقدی روزانه و محرومیت از حقوق اجتماعی است که در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن، آثار ناشی از جرم، سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم، وضعیت بزه دیده و سایر اوضاع و احوال، تعیین و اجراء می شود. دادگاه در ضمن حکم، به سنخیت و تناسب مجازات مورد حکم با شرایط و کیفیات مقرر نیز تصریح می کند و دادگاه نمی تواند به بیش از دو نوع از مجازات های جایگزین حکم دهد. مطابق قانون، مجازات های جایگزین حبس با ملاحظه نوع جرم و کیفیت ارتکاب آن و آثار ناشی از جرم تعیین و اجرا می شود. نوع جرم یعنی بسته به این که مورد از جرائم عمدی یا غیر عمدی باشد، اعمال جایگزین های حبس نیز به همان نسبت متفاوت است. مثلاً در جرائم عمدی با مجازات حبس بیش از یک سال، اعمال جایگزین ها امکان پذیر نیست، ولی در جرائم غیر عمدی، در کلیه موارد اعمال جایگزین ها اجباری است، مگر این که مجازات قانونی بیش از دو سال حبس باشد که در این صورت نیز استفاده از جایگزین های حبس، اختیاری است. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، مواد ۶۶ و ۶۷) مطابق ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی که به مجازات های جایگزین حبس پرداخته است، مجازات های جایگزین حبس با ملاحظه سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم تعیین و اجرا می شود. این شیوه تعیین مجازات، همان است که در حقوق جزا به آن اصل فردی کردن

مجازات یا اصل تناسب مجازات با مجرم گفته می شود. (یزدیان جعفری، ۱۳۹۸، ۴۱) که در سیاست جنایی تقنینی ایران تا به حال مورد غفلت واقع شده بود و به جز در موارد استثنایی مثل ماده ۲۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری مورد قبول واقع نشده است که آن نیز جنبه اختیاری دارد. (ابراهیمی و رجبی، ۱۳۸۹، ۲۰) اصل فردی کردن مجازات که ناشی از تکامل حقوق کیفری است، بیانگر این است که مجازات بایستی با توجه به فاعل عمل مجرمانه و شخصیت او تعیین شود، نه این که صرفاً بر اساس تناسب مجازات با جرم باشد که دارای رویکرد جرم محور است. فردی سازی مجازات، تصحیح مجازات مبتنی بر نیازهای مجرم به عنوان یک فرد است. (یزدیان جعفری، ۱۳۹۸، ۴۲) در شخصی کردن مجازات (فردی کردن مجازات)، قاضی به سان یک پزشک، برای تعیین مجازات باید به شخصیت متهم، اوضاع و احوال وی، سوابق وی و علل سوق وی به بزهکاری، توجه نماید. در این دیدگاه مجرم، بیمار اجتماعی است که کیفر به عنوان درمان بایستی متناسب با درجه خطرناکی وی باشد تا او را اصلاح کرده و برای بازگشت به جامعه آماده کند. (فرج الهی، ۱۳۸۹، ۱۲) همچنین، یکی از مبانی نظری این رویکرد، حمایت از بزه دیده است. حمایت از بزه دیدگان یا همان بزه دیده شناسی حمایتی نو در قلمرو علوم جنایی است که با تزریق آن به کالبد سیاست جنایی می توان الگویی از یک نظام عدالت جنایی ترسیم کرد که افزون بر مدار بزهکار، بر مدار بزه دیده نیز بچرخد. اگر دستگاه عدالت در رفتار با بزه دیدگان بلغزد، یک بزه دیدگی دومین در کمین بزه دیدگان خواهد بود که پیامد های زیان بار آن کمتر از بزه دیدگی نخستین یعنی جرمی که تجربه کرده اند نیست. (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸، ۱۴۳)

شایان ذکر است که در گذشته نیز برخی از چنین جایگزین هایی وجود داشته است. منظور از انواع سنتی جایگزین حبس، آن دسته از تدابیری هستند که از بدو قانونگذاری در نظام عدالت کیفری ایران به منظور کاهش جمعیت زندان و اجتناب از آثار زیانبار آن پیش بینی شده اند و هم اکنون نیز از اعتبار قانونی برخوردار هستند. که عبارتند از جزای نقدی، تعلیق اجرای مجازات و آزادی مشروط. و در خصوص انواع نوین مجازات های جایگزین حبس باید گفت که، این دسته از تدابیر شامل جایگزین هایی می شوند که در چند دهه اخیر در نظام های حقوقی دنیا مطرح شده اند. به همین دلیل و نیز با توجه به جدید بودن این دسته از تدابیر در سراسر جهان، می توان از آنها تحت عنوان جایگزین نوین حبس یاد کرد. مهم ترین مصداق های انواع نوین عبارت اند از محرومیت از حقوق اجتماعی، دوره مراقبت، جریمه روزانه و خدمات اجتماع محور (عام المنفعه). قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ یک فصل جداگانه را به تبیین مقررات مربوط به جایگزین های حبس اختصاص داده است و در ماده ۶۴ پنج نوع از مجازات های جایگزین حبس را احصاء کرده است.

۱- دوره مراقبت: دوره مراقبت، مدت زمانی است که در طی آن، محکوم به حبس، به حکم دادگاه، به یک یا چند مورد از دستورهای مندرج در تعویق مراقبتی محکوم می شود. این تعریف از دوره مراقبت در ماده ۸۳ قانون مجازات اسلامی، تصریح شده است. مطابق ماده ۸۳ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ دوره مراقبت دوره ای است که طی آن محکوم، به حکم دادگاه و تحت نظارت قاضی اجرای احکام به انجام یک یا چند مورد از دستورهای مندرج در تعویق مراقبتی به شرح ذیل محکوم می گردد: الف- در جرائمی که مجازات قانونی آنها حد اکثر سه ماه حبس است، تا شش ماه. ب- در جرائمی که مجازات قانونی آنها نود و یک روز تا شش ماه حبس است و جرائمی که نوع و میزان تعزیر آنها در قوانین موضوعه تعیین نشده است، شش ماه تا یک سال. پ- در جرائمی که مجازات قانونی آنها بیش از شش ماه تا یک سال است، یک تا دو سال. ت- در جرائم غیر عمدی که مجازات قانونی آنها بیش از یک سال است، دو تا چهار سال. این گونه برنامه های مراقبتی، با هدف انصراف از زندان استفاده می شود و بدین ترتیب، به میزان فراوانی از ورود مجرمان به زندان جلوگیری می شود. ضمن این که باید یادآور شد، در اجرای دوره های مراقبت، علاوه بر تأکید بر اصلاح و درمان محکومان، تا حد زیادی بر نظارت مناسب بر آنها نیز تأکید می شود، چرا که در صورت نظارت مناسب بر اعمال آنها در دوره مراقبت، می توان تا حد زیادی از اعمال بزهکارانه آنها جلوگیری کرد و آسایش عمومی را فراهم آورد. (همراهی و همکاران، ۱۳۹۴، ۱۰۶)

۲- جزای نقدی و جزای نقدی روزانه: مطابق ماده ۸۵ قانون، جزای نقدی روزانه عبارت است از یک هشتم تا یک چهارم درآمد روزانه محکوم که به شرح زیر مورد حکم واقع می شود و با نظارت اجرای احکام وصول می گردد: الف- جرائم موضوع بند (الف) ماده (۸۳) تا یکصد و هشتاد روز. ب- جرائم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) یکصد و هشتاد تا سیصد و شصت روز. پ- جرائم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) سیصد و شصت تا هفتصد و بیست روز. ت- جرائم موضوع بند (ت) ماده (۸۳) هفتصد و بیست تا هزار و چهارصد و چهل روز. همچنین محکوم موظف است در پایان هر ماه ظرف ده روز مجموع جزای نقدی روزانه آن ماه را پرداخت نماید. ماده ۸۶ نیز اشعار می دارد میزان جزای نقدی جایگزین حبس به شرح زیر است: الف- جرائم موضوع بند (الف) ماده (۸۳) تا نه میلیون (۹۰۰۰۰۰۰۰۰) ریال. ب- جرائم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) از نه میلیون (۹۰۰۰۰۰۰۰۰) ریال تا هجده میلیون (۱۸۰۰۰۰۰۰۰) ریال. پ- جرائم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) از هجده میلیون (۱۸۰۰۰۰۰۰۰) ریال تا سی و شش میلیون (۳۶۰۰۰۰۰۰۰) ریال. ت- جرائم موضوع بند (ت) ماده (۸۳) از سی و شش میلیون (۳۶۰۰۰۰۰۰۰) ریال تا هفتاد و دو میلیون (۷۲۰۰۰۰۰۰۰) ریال.

جریمه نقدی، عبارت است از مبلغی وجه نقد که مجرم به عنوان مجازات، مکلف به پرداخت آن است. (علی آبادی، ۱۳۹۲، ۱۱۲) به عقیده بسیاری از متخصصان و صاحب نظران، در روزگاری که پول نقش مؤثری در تمام شئون و مظاهر زندگی ایفا می کند، جریمه نقدی بهترین ضمانت اجرایی است که می تواند به تناسب اهمیت جرم تعیین شود و تعادلی واقعی و عادلانه میان جرم و مجازات برقرار کند. یکی از حرکت های کاملاً جدید برای مؤثر تر و عادلانه تر کردن جریمه های نقدی، ابداع جریمه های روزانه است. این جریمه ها به این دلیل جریمه روزانه نامیده می شوند که میزان آنها با درآمد مجرم ارتباط و پیوستگی دارد. از جمله فواید آنها، می توان به محروم نشدن جامعه و به خصوص خانواده محکوم از فعالیت های اقتصادی وی اشاره کرد. همچنین این ضمانت اجرا اثر تربیتی و اصلاحی پایدارتری را به همراه دارد. زیرا محکوم علیه هر روز سنگینی و محدودیت ناشی از مجازات را احساس می کند و پرداخت ماهانه، هر بار برای محکوم خود یک هشدار تازه است. ممانعت از روانه شدن افراد عاجز از پرداخت جزای نقدی به زندان و عادلانه و منصفانه بودن شیوه اجرای این نوع ضمانت اجرا، نیز از دیگر محاسن آن است.

۳- حبس خانگی: حبس در خانه، اصطلاحی است که به محدودیت در رفت و آمد و خروج از منزل اشاره دارد. در اجرای این مجازات، آزادی ورود و خروج محکوم علیه از منزل محدود می شود و او ملزم می گردد در منزل خود باقی بماند یا وی فقط در ایام معینی که از قبل به او اعلام گردیده، حق خروج از منزل را داراست. در این مجازات، خانه محکوم علیه به منزله زندان بوده و در حکم سلول است. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۷، ۱۴۸) مراقبت یا نظارت الکترونیکی برای نخستین بار مورد توجه روانشناس آمریکایی شویتس گیبیل در سال ۱۹۶۰ قرار گرفت. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۷، ۵۴۵) مطابق ماده ۶۱ در جرایم تعزیری از درجه پنج تا درجه هشت، دادگاه می تواند در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی، در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه (سیستم) های الکترونیکی قرار دهد. یکی از ایراداتی که می توان به قانونگذار وارد دانست، این است که با وجود این که حبس خانگی با نظارت الکترونیکی در صدر مجازات های جایگزین حبس قرار دارند، آن را در فصل مربوط به جایگزین های حبس نیآورده است و در فصل قبل از آن یعنی نظام آزادی مشروط قرار داده است.

۴- خدمات عام المنفعه: در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در ماده ۸۴ مقنن چنین اشعار داشته که خدمات عمومی رایگان، خدماتی است که با رضایت محکوم برای مدت معین به شرح ذیل مورد حکم واقع می شود و تحت نظارت قاضی اجرای احکام اجراء می گردد: الف- جرائم موضوع بند

(الف) ماده (۸۳) تا دویست و هفتاد ساعت. ب- جرائم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) دویست و هفتاد تا پانصد و چهل ساعت. پ- جرائم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) پانصد و چهل تا هزار و هشتاد ساعت. ت- جرائم موضوع بند (ت) ماده (۸۳) هزار و هشتاد تا دو هزار و صد و شصت ساعت. همچنین ساعات ارائه خدمت عمومی برای افراد شاغل بیش از چهار ساعت و برای افراد غیر شاغل بیش از هشت ساعت در روز نیست. در هر حال ساعات ارائه خدمت در روز نباید مانع امرار معاش متعارف محکوم شود. به علاوه این که حکم به ارائه خدمت عمومی مشروط به رعایت همه ضوابط و مقررات قانونی مربوط به آن خدمت از جمله شرایط کار زنان و نوجوانان، محافظت های فنی و بهداشتی و ضوابط خاص کارهای سخت و زیان آور است و دادگاه نمی تواند به بیش از یک خدمت عمومی مقرر در آیین نامه موضوع این فصل حکم دهد. در هر حال در صورت عدم رضایت محکوم، به انجام خدمات عمومی، مجازات اصلی مورد حکم واقع می شود. قاضی اجرای احکام می تواند بنا به وضع جسمانی و نیاز به خدمات پزشکی یا معذوریت های خانوادگی و مانند آنها، انجام خدمات عمومی را به طور موقت و حداکثر تا سه ماه در طول دوره، تعلیق نماید یا تبدیل آن را به مجازات جایگزین دیگر به دادگاه صادر کننده حکم پیشنهاد دهد. که در ادامه به این نوع از مجازات های جایگزین حبس بیشتر پرداخته می شود.

۳- مروری بر خدمات عام المنفعه

یکی از مجازات های جایگزین، انجام خدمات عمومی یا عام المنفعه است که مطابق آن، محکوم علیه به انجام کار رایگان در یک مؤسسه عمومی مجبور می شود. این نوع مجازات نیز در جهت باز پروری و اصلاح محکوم علیه از رهگذر جلوگیری از آثار منفی محکومیت به حبس می باشد. خدمات عمومی یا عام المنفعه یکی از مهم ترین راه حل های جایگزین حبس، تلقی می شود. این تدبیر، همچون تدابیر دیگر، کلاً از مجازات حبس منفک می شود. اشتغال به کار عام المنفعه، یک نوع محکومیت کیفری و بدون پرداخت مزد و رایگان است تا اطفال و نوجوانان بزهکار، نتایج اعمال خلاف و ضد اجتماعی خود را درک نموده و متنبه شوند. گاهی به عنوان پاداش حسن انجام کار، مبلغی به محکوم پرداخت می شود تا محکومین احساس غرور کرده و حس اعتماد به نفس در آنان تقویت شود و کارهای ارجاعی را با دقت هر چه تمام تر انجام دهند. این تصمیم برای عادت دادن فرد برای بازگشت به جامعه گرفته می شود. این روش باید توأم با رضایت واقعی متهم باشد و این امر در حکم قید گردد و در آن همچنین شرایط سنی، نوع کار، محل کار، مدت اشتغال، میزان دستمزد و ساعات کار، ذکر شود. قاضی ضمن صدور حکم و در جریان انتخاب نوع کار عام المنفعه

باید سن، ذوق، استعداد، قدرت جسمی، توانایی و وضع روانی بزهکار و حتی نوع جرم ارتكابی را در نظر بگیرد. به طور مثال در فرانسه، قاضی اجرای مجازات‌ها مسئول کاریابی است. بنابراین دادگاه صادر کننده حکم، پس از صدور حکم کار عمومی، مسئولیتی در قبال کارهای محکوم به عهده ندارد. بدین ترتیب، قاضی اجرای مجازات‌ها با همکاری دادسرا (دادستان محل) و با رایزنی در ادارات دولتی و شهرداری‌ها و مؤسسات معتمد، فهرستی از مشاغل موجود، تهیه و با توجه به آن، کار را میان محکومان تقسیم می‌کند. بدیهی است که به تناسب و اقتضای هر کار، محکوم باید آزمایش‌های پزشکی مربوط به آن را بگذراند و استعداد و قابلیت کاری او بررسی شود. (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۲، ۸۳)

۳-۱- شرایط و الزامات

کار عام المنفعه، جایگزینی است که مستلزم همکاری جامعه، کار فرمایان، مؤسسات دولتی (مانند شهرداری‌ها) با دستگاه قضایی است و بنابراین نمادی بارز از سیاست جنایی مشارکتی محسوب می‌شود؛ زیرا این کار باید برای جامعه انجام شود نه لزوماً برای دستگاه قضایی. به طور خلاصه شرایط اساسی برای اجرای موفقیت آمیز طرح خدمات عمومی عبارتند از:

الف) مشارکت دستگاه قضایی: این امر، مستلزم برداشتن گام‌های مؤثری از سوی قوه قضاییه در زمینه آموزش و تبلیغات است. در این خصوص، باید رهنمودها و راهکارهای لازم به قضات دادگاه‌ها داده شود؛ چرا که اجرای موفق خدمات عام المنفعه مستلزم اراده و تعهد قضات دادگاه‌هاست.

ب) مشارکت مردم و جمعیت‌های محلی: برای به نتیجه رسیدن این اقدامات، جمعیت‌های محلی، شوراهای محلات و ... باید در اصلاح و بازسازی مجرمان از رهگذر خدمات عام المنفعه، شرکت فعال داشته باشند. ج) مشارکت رسانه‌های گروهی: برای حساس کردن جامعه و دگرگون کردن نگرش‌های اجتماعی در جهت شناساندن امتیازهای طرح خدمات عمومی باید از رسانه‌های گروهی در زمینه تبلیغات این طرح، استفاده مؤثری بشود. د) مشارکت سازمان‌های غیر دولتی: سازمان‌های غیر دولتی باید در اجرای طرح خدمات عمومی در تمام سطوح، مشارکت داشته باشند. آنها همچنین در سیاست‌گذاری‌های مربوط در حد ارائه توصیه و راهکار، باید شرکت کنند. ه) تصویب یک متن قانونی: برای تضمین این امر که خدمات عمومی به عنوان یک ضمانت اجرای کیفری، دارای یک مبانی قانونی باشد باید تا حد امکان، متنی قانونی در بردارنده مقررات مورد نیاز در این زمینه به تصویب قوه مقننه برسد. (آشوری، ۱۳۹۸، ۳۳۰-۳۲۹)

۳-۲- توجه به بزهداران کودک و نوجوان

امروزه در ادبیات جامعه‌شناسی جنایی به مجازات حبس به عنوان یکی از کیفرهایی که عواقب و پیامدهای ناگواری را برای مجرم و جامعه در بر دارد، نگریسته می‌شود. تحقیقات مختلف نشان می‌دهد امکان و احتمال یادگیری رفتار مجرمانه در زندان‌ها بسیار بیشتر از سایر محیط‌های اجتماعی است. علاوه بر این نه تنها خود زندانی بلکه خانواده وی بسیار آسیب پذیر شده، در معرض تهدیدهای مختلف قرار می‌گیرند. از طرف دیگر و در سطح کلان مجازات زندان هزینه‌های سنگینی را بر جامعه تحمیل می‌کند و علاوه بر مخارج گوناگون، سازمان‌ها و نهاد‌های مختلف مثل نیروی انتظامی را به خود مشغول می‌نماید. بنابراین بررسی راه‌های پیشگیری و کاهش ورود محکومین به زندان امری حیاتی است. (زینالی، ۱۳۸۵، ۸) در متون قانونی ایران، متأسفانه تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲، قانونی در این خصوص، تصویب نشده بود و جای این موضوع در قوانین کیفری ایران واقعاً خالی به نظر می‌رسید و لازم بود که قانونگذار، البته پس از ایجاد شرایط و زمینه‌های لازم، نسبت به تصویب قانونی جامع، ضمن تعیین جزئیات و شرایط امر در این خصوص اقدام نماید. در لایحه رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان در تبصره ۱ ماده ۳۳ این مجازات در مورد نوجوانان ۱۵ تا ۱۸ سال پیش بینی شده است. برابر متن تهیه شده، خدمات عام المنفعه صرفاً در مورد نوجوانان ۱۵ تا ۱۸ سال و در مورد جرائمی که مجازات قانونی آن تا سه سال حبس یا مجازات دیگری غیر از حبس است، قابل اجرا خواهد بود که در این موارد، قاضی اطفال خواهد توانست حکم به حبس در کانون اصلاح و تربیت تا یک سال یا پرداخت جریمه نقدی تا یک میلیون ریال یا اجرای خدمات عام المنفعه بدهد. خوشبختانه در ماده ۸۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در بند پ و ت این مجازات به خدمات عمومی و عام المنفعه به عنوان کیفر جایگزین برای نوجوانان ۱۵ تا ۱۸ سال پرداخته است و بیان می‌کند که: «... پ- نگهداری در کانون اصلاح و تربیت از سه ماه تا یک سال یا پرداخت جزای نقدی از ده میلیون ریال تا چهل میلیون ریال یا انجام یکصد و هشتاد تا هفتصد و بیست ساعت خدمات عمومی رایگان در مورد جرائمی که مجازات قانونی آنها تعزیر درجه پنج است. ت- پرداخت جزای نقدی از یک میلیون ریال تا ده میلیون ریال یا انجام شصت تا یکصد و هشتاد ساعت خدمات عمومی رایگان در مورد جرائمی که مجازات قانونی آنها تعزیر درجه شش است». لذا با تصویب قانون فوق در این زمینه خلأ قانونی مرتفع گردید.

۳-۳- مزایا و معایب

مطابق ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: « مجازات های جایگزین حبس با ملاحظه سن، مهارت، وضعیت، شخصیت و سابقه مجرم تعیین و اجرا می شود». این نوع شیوه تعیین مجازات، همان است که در حقوق جزا به آن اصل فردی کردن مجازات یا اصل تناسب مجازات با مجرم گفته می شود که در سیاست جنایی تقنینی ایران تا به حال مورد غفلت واقع شده است و به جز در موارد استثنایی مثل ماده ۲۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری مورد قبول واقع نشده است که آن نیز جنبه اختیاری دارد. اصل فردی کردن مجازات که ناشی از تکامل حقوق کیفری است، بیانگر این است که مجازات بایستی با توجه به فاعل عمل مجرمانه و شخصیت او تعیین شود، نه این که صرفاً بر اساس تناسب مجازات با جرم باشد که دارای رویکرد جرم محور است. فردی سازی مجازات، تصحیح مجازات مبتنی بر نیازهای مجرم به عنوان یک فرد است. همچنین حمایت از بزه دیدگان یا همان بزه دیده شناسی حمایتی نو در قلمرو علوم جنایی است که با تزریق آن به کالبد سیاست جنایی می توان الگویی از یک نظام عدالت جنایی ترسیم کرد که افزون بر مدار بزهکار، بر مدار بزه دیده نیز بچرخد. اگر دستگاه عدالت در رفتار با بزه دیدگان بلغزد، یک بزه دیدگی دومین در کمین بزه دیدگان خواهد بود که پیامد های زیانبار آن کمتر از بزه دیدگی نخستین یعنی جرمی که تجربه کرده اند نیست. مطابق ماده ۶۴ قانون مذکور: « مجازات های جایگزین حبس در صورت گذشت شاکی و وجود جهات تخفیف و وضعیت بزه دیده تعیین و اجرا می گردد». یکی از شرایط اساسی اعمال مجازات های جایگزین حبس طبق این ماده و مواد بعدی، گذشت شاکی و جبران خسارت وی است. این رویکرد قانونگذار، نشان از ترمیمی شدن عدالت کیفری است که در آن به بزه دیده نقش کنش گری فعال در فرآیند دادرسی داده می شود. عدالت ترمیمی، خسارت و درد و رنج های روحی و جسمانی بزه دیدگان و وابستگان نزدیک آنان در پاسخ ها و اقدام های ترمیمی که ممکن است گوناگون باشند را محور کار خود قرار می دهد.

روی آوردن به این کیفر، ضمن کاهش چشمگیر تعداد زندانیان، هزینه های مربوط به ساخت و تعمیر زندان و نگهداری زندانیان را کاهش می دهد. همچنین به پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور نیز کمک می کند. برای درک بهتر مزایای خدمات عام المنفعه باید به موضوع جبران خسارت، توجه شود. در خدمات عام المنفعه چند نوع، جبران خسارت مطرح است. اولین جبران در خصوص جامعه است؛ یعنی فردی که مرتکب یک جرم یا خلاف شده و قوانین کشور را زیر پا گذاشته است باید به نوعی آثار این تخلف خود را جبران کند و برای جامعه ای که قوانین آن

را رعایت نکرده است، مفید واقع شود. محاسن و مزایای خدمات عمومی و عام المنفعه را می توان در قالب موارد زیر خلاصه نمود:

۱- نداشتن خطرها و عیب های زندان: تدابیر جایگزین حبس نه تنها از خطرها و مفسد زندان می کاهد و مانع تماس محکومان با مجرمان حرفه ای و خطرناک می شود (آشوری، ۱۳۹۸، ۱۵۱) بلکه برای جامعه و محکوم فایده نیز خواهد داشت. ۲- اصلاح وضع اخلاقی و تربیتی بزهکار: اصولاً زندان باعث افسردگی روحی و جسمی محکومان می شود و حس انتقام جویی آنان را افزایش می دهد. حال آن که، مجازات جایگزین حبس از یک سو باعث تقویت روحیه و توانایی جسمانی آنان می شود و از سوی دیگر، حس مسئولیت پذیری و اعتماد نسبت به جامعه، وجدان کاری و نظم اجتماعی را در مجرم افزایش می دهد و در نتیجه، بازسازی او را در اجتماع آسان می کند. ۳- خاصیت پیشگیری از وقوع جرائم مجدد: محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان یکی از جایگزین های حبس، نسبت به محکوم، اثر اصلاحی و خاصیت بازدارندگی دارد، چرا که وی از زمینه ارتکاب مجدد جرم دور شده و در مورد وی شیوه ناتوان سازی اعمال شده است.

اما در برابر مزایای فوق، معایبی نیز بر کیفر کار عمومی، خدمات عمومی و عام المنفعه به عنوان کیفر جایگزین حبس، وارد شده است، که عبارتند از: ۱- اول این که قضات عملاً کاریاب های خوبی نیستند؛ چرا که قاضی به اقتضای شغلش از رابطه با جامعه مدنی، اکراه دارد. البته در بعضی کشورها مانند انگلیس برای رفع این ایراد، تعیین نوع و محل کار را به عهده مراقبین آزادی با مراقبت گذارده اند. ۲- دوم این که در برخی موارد، استخدام حتی موقت یک مجرم با تردید روبرو می شود و کارفرما حاضر نمی شود کار خود را در اختیار یک فرد بزهکار قرار دهد. ۳- سوم، مشکل بیکاری در جامعه است. زمانی که تعداد بیکاران در یک کشور، زیاد باشد، حتی کارهای نیمه وقت، ترجیحاً به داوطلبان کار داده می شود. لذا مشکلات بازار کار ممکن است موجب شود که در عمل از این کیفر، استقبال خوبی به عمل نیاید. در بسیاری کشورها اتحادیه های کارگری، علیه کار جزایی، اعتراض کرده اند. (عباس زاده، ۱۳۹۴، ۸-۷)

نتیجه گیری

بر اساس برآوردها حدود ۴۰۰ هزار زندانی داریم که حداقل حدود ۸۰ درصد از این زندانیان در زمره زندانیان خطرناک قرار نمی گیرند. از طرف دیگر در حالی که سرانه هر زندانی حداقل باید ۱۲ متر باشد، در کشور ما هر زندانی به طور متوسط یک تا یک و نیم متر فضا در اختیار دارد. همچنین هزینه روزانه نگهداری هر زندانی از سوی مسئولان رقمی بین ۵۰ تا ۲۰۰ هزار تومان عنوان می شود که با بودجه اختصاص یافته به زندان ها همخوانی ندارد. در کنار این موارد، سال هاست که حقوقدانان و کارشناسان از جرم زا بودن زندان ها و ضرورت جایگزینی مجازات های ترمیمی و حبس زدایی برای زندانیان صحبت می کنند که در کنار کاهش هزینه های کشور افزایش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی نگاه های مثبت جهانی را به دنبال دارد.

فصل نهم از قانون مجازات اسلامی در مواد ۶۴ الی ۸۷ به مجازات های جایگزین حبس، اختصاص یافته است؛ جایگزین هایی که در برخی از کشورها و نظام های کیفری با تصویب مقررات کارشناسانه و مهم تر از آن، وجود بستر مساعد و ساز و کارهای لازم، نتایج مفید و مؤثری به دنبال داشته است. جدای از این که اصولاً و همواره مقوله پیشگیری از جرم در مفهوم پیشگیری اجتماعی، تأثیر گذار تر از مجازات است، بدون تردید اثر بخشی هر نوع مجازاتی هر چند جایگزین حبس باشد در گرو تناسب مقررات و شرایط آن با مقتضیات زمانی و مکانی هر کشور است. مجازات های جایگزین حبس و انجام خدمات عام المنفعه شاید مهم ترین دستاورد قانون جدید مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بود که با تصویب آئین نامه اجرایی آن در شهریور ۱۳۹۳ روند جدی تری به خود گرفت. بنابراین، پذیرش مجازات جایگزین حبس در سیاست جنایی تقنینی از یک طرف ناشی از شکست یا حداقل نا موفق بودن برنامه های اصلاحی و درمانی زندان و از طرف دیگر بر گرفته از یافته های جدید علوم جنایی در این زمینه است. در قانون مجازات اسلامی جدید، علاوه بر این که وضعیت جایگزین های سنتی از جمله تعلیق اجرای مجازات و آزادی مشروط بهبود یافته است، جایگزین های نوین (خدمات عام المنفعه، دوره مراقبت، جزای نقدی روزانه، جزای نقدی، حبس خانگی و محرومیت از حقوق اجتماعی) نیز پذیرفته شده است. به طور کلی، در هنگام تدوین واکنش های اجتماعی در نظر گرفتن زمینه های فرهنگی، قومی و توافق اجتماعی نیز بسیار حائز اهمیت است؛ چرا که در صورت فراهم نبودن این بسترها در جامعه، احتمال شکست و عدم کارایی آن واکنش اجتماعی وجود دارد.

منابع

- ۱- ابراهیمی، شهرام، رجبی، ابراهیم، (۱۳۸۹)، پیشگیری در نظریه های جرم شناسی و گستره محدودیت های آن، مجله آموزه های حقوقی، شماره ۳۵.
- ۲- آشوری، محمد، (۱۳۹۸)، جایگزین های زندان یا مجازات های بینابین با آخرین اصلاحات، چاپ اول، تهران، مرکز نشر جهش، مؤسسه دانش پژوهان فردای روشن.
- ۳- خلیل بن احمد، (۱۴۰۹ ق)، کتاب العین، قم، چاپ مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی.
- ۴- دامغانی، محمد تقی، (۱۳۵۷)، صد سال پیش از این: مقدمه ای بر تاریخ حقوق جدید ایران، تهران، انتشارات شبگیر.
- ۵- رایجیان اصلی، مهرداد، (۱۳۹۸)، درآمدی بر جرم شناسی، تهران، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).
- ۶- زینالی، امیر حمزه، (۱۳۸۵)، بررسی ابعاد جامعه شناسانه، جرم شناسانه و روان شناسانه کاهش استفاده از مجازات حبس تعزیری، مجموعه مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان، تهران، نشر میزان.
- ۷- عباس زاده، زهرا، (۱۳۹۴)، مجازات های جایگزین زندان (حبس) در قانون جدید، تهران، نشر مقالات حقوقی حقوق برای همه.
- ۸- علی آبادی، عبدالحسین، (۱۳۹۲)، حقوق جنایی، چاپ پنجم، تهران، انتشارات فردوسی.
- ۹- فخرالمحققین، محمد بن حسن، (۱۳۹۰)، ایضاح الفوائد فی شرح اشکالات القواعد، قم، چاپ حسین موسوی کرمانی، علی پناه اشتهاردی، و عبدالرحیم بروجردی.
- ۱۰- فرج اللهی، رضا، (۱۳۸۹)، شخصی کردن قضایی مجازات، نشریه دادرسی، شماره ۸۰.
- ۱۱- نجفی ابرند آبادی، علی حسین، (۱۳۸۷)، مجازات های جامعه مدار، مقالات همایش راهکارهای کاهش جمعیت کیفری زندان شیراز، تهران، نشر میزان.

۱۲- نجفی ابرند آبادی، علی حسین، (۱۳۸۲)، تقریرات درس جرم شناسی، دوره کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

۱۳- همراهی، راضیه، ملکشاهی، سجاد، کریمی آرا، محمد حسن، (۱۳۹۴)، تحلیل نقش مجازات های جایگزین حبس در ارتباط با پیشگیری از تکرار جرم، فصلنامه علمی دانش انتظامی استان لرستان، دوره سوم، شماره ۱۱.

۱۴- یزدیان جعفری، جعفر، (۱۳۹۸)، چرایی و چگونگی مجازات، تهران، نشر سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

An overview of alternatives to imprisonment with an emphasis on community service

Ali Mohammad Dehghan¹

Abstract

Criminological studies show that with all the reforms that have been made in the prison system in recent years, which have led to a relative improvement in the physical condition of prisons, the positive, beneficial and expected results on the admission of criminals and the prevention of crime in Did not have a general level; Therefore, in recent years, the issue of alternative punishments to imprisonment has been discussed and the Islamic Penal Code of 1392 has addressed this issue in some articles. The Islamic Penal Code adopted in 1392 has dedicated a separate chapter to explaining the provisions related to alternatives to imprisonment and in Article 64 has listed five types of alternative punishments to imprisonment; That is, the period of care, fines and daily fines, house arrest, deprivation and utility services. One of the alternative punishments is performing public services, according to which the convict is forced to work for free in a public institution. This type of punishment is also intended to rehabilitate and correct the convict by preventing the negative effects of imprisonment. One of the most important principles of community-based punishment of free public services is the correction and social openness of the offender by implementing this punishment in the context of society. Of course, it seems that the same injuries or factors that have caused the ineffectiveness of imprisonment, if it continues, one can not hope that the implementation of alternatives to imprisonment will have the desired result, and the implementation of such alternatives may actually be a way to get rid of Be punished.

keywords: Imprisonment, alternative punishment to imprisonment, social services.

¹ Police officer, Master of Private Law, Faculty of Law, Islamic Azad University, Yazd Branch. (Corresponding Author)
dehghan37037@gmail.com

